

ΠΑΡΑΛΟΓΟΣ ΛΟΓΟΣ

Συμπτώματα και θεραπείες

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	10
1. Το ψέμα, το ωμό ψέμα	19
2. Η παραμορφωτική σκιά των συμβόλων	23
3. Η γενίκευση ως άλμα στο κενό	30
4. Η άγνοια αριθμητικής	35
5. Αιτιατό χωρίς αιτία	43
6. Στοχεύοντας το άτομο (ad hominem)	52
7. Οι δρόμοι των αντιφάσεων	55
8. Η γραμμική ψευδαίσθηση	59
9. Ο δωρεάν χρόνος	65
10. Οι καλοί και οι κακοί	70
Επίλογος	75
Αναφορές	81

Εισαγωγή

Συμβαίνουν παράξενα πράγματα. Και παράξενα πράγματα ακούγονται και στην τηλεόραση, γράφονται στις εφημερίδες. Μικρά παράξενα, όπως, για παράδειγμα, που οι σπουδές στα ΤΕΙ όλης της Ευρώπης είναι τρία χρόνια αλλά στα δικά μας είναι τέσσερα. Μεσαία παράξενα, όπως η πρωτοφανής εκπροσώπηση που έχουν φασιστικές και σταλινικές ιδεολογίες στο ελληνικό κοινοβούλιο, εκπροσώπηση που δε θα τη βρει κανείς, ούτε τη μια ούτε την άλλη, σε καμιά, κυριολεκτικά καμιά, χώρα του πλανήτη. Και κορωνίδα της παραξενιάς είναι η εκκωφαντική, οικονομική κατάρρευση της ίδιας της χώρας, σε μια ιστορική περίοδο που είχε τις καλύτερες προϋποθέσεις από ποτέ. Που θα τις ζήλευαν χιλιάδες χρόνια Ελλήνων, πίσω μέχρι τον Περικλή.

Το αληθινό μέγεθος της εθνικής μας παραξενιάς το αντιλαμβάνεται κανείς, στην πραγματική του διάσταση, όταν έρχεται σε επαφή με άλλους πολιτισμούς. Γιατί τότε δέχεται ερεθίσματα, βιώνει προκλήσεις. Ζυγίζει και μετράει τα πράγματα. Καταλαβαίνει, για παράδειγμα, ότι η λεγόμενη “κρίση του Νότου” είναι μια αυταπάτη, μια φερόκη. Που δεν επικαλύπτεται παρά ελάχιστα με το δικό μας, το καταδικό μας, μοναδικό πρόβλημα. Γιατί πόσο τελικά μπορεί να μας μοιάζει, ας πούμε η Ιταλία του Νότου, που είναι στην πρώτη γραμμή διεθνώς στο τρόφιμο, στον τουρισμό, στο design, στη βιομηχανία; Φο-

βάμαι, ελάχιστα έως καθόλου.

Θυμάμαι πριν κάποια χρόνια μια συζήτηση που έκανα σε ένα επαγγελματικό τραπέζι με μια Κινέζα, που διοικούσε μια εταιρεία στην Κίνα με την οποία θα επένδυε, στην Κίνα, από κοινού, μια ελληνική εταιρεία. Πιάσαμε την κουβέντα και τη ρωτούσα για την Κίνα, της έλεγα αν νοιώθει και αυτή πως έχουν ξεφύγει ιδεολογικά οι Κινέζοι, έχοντας ανοίξει πολύ την οικονομία στους ιδιώτες, κ.λπ. Με κοίταξε μια στιγμή απορημένα και παράξενα και με ρώτησε: “ρε συ Νίκο, μήπως προσπαθείς να πεις ότι δεν είμαι κομμουνίστρια;”

Μες στην έκπληξη και τη βαριά και ακαριαία τραυματισμένη αυτορέσκειά μου, ω ναι, κατάλαβα ότι αυτό προσπαθούσα να πω. Ή ακόμη χειρότερα, αυτό πίστευα κιόλας, ανακαλώντας, υποσυνείδητα, την ελληνική άποψη περί κομμουνισμού και αγνοώντας την άποψη μερικών δις Κινέζων, που κραδαίνουν τα ίδια σύμβολα, αλλά έχουν τελείως αλλιώςτικά μυαλά.

Αυτά μπορεί να πάθει κανείς όταν δεν ταξιδεύει, δε συζητά, δε σκέφτεται. Κινδυνεύει να θεωρήσει την παραξενιά του νόμο της φύσης, θέσφατο και ιστορική αλήθεια. Να χάσει την κλίμακα των πραγμάτων, να μπει και να χαθεί μετά και ο ίδιος μες στον αυτισμό του.

Η παραξενιά που ζούμε, συνέχεια και συνέχεια, κάποια στιγμή αρχίζει, για πολλούς μας πιστεύω, και γίνεται βασανιστική. Βασανίζομαι όταν βλέπω τηλεόραση όταν διαβάζω blog ή εφημερίδες. Βασανίζομαι όχι γιατί διαφωνώ, ούτε καν γιατί βλέπω την υστεροβουλία του μυαλού ή το κενό της ψυχής. Είναι συνήθως άλλου τύπου το βάσανο αυτό. Δεν αφορά τις διαφορετικές αξίες και τις αλλιώςτικές απόψεις. Αφορά τη μέθοδο.

Τη μέθοδο; Δηλαδή;

Ναι τη μέθοδο. Χαίρομαι να διαφωνώ αλλά να μπορώ να συζητήσω. Το αναζητώ και το ψάχνω. Όμως, εδώ, περισσότερο από τη διαφωνία, πολύ περισσότερο από την όποια διαφωνία, υπάρχει συχνά η πλήρης αδυναμία να συζητήσεις. Λείπει η μέθοδος και όταν λείπει η μέθοδος, μια κοινή γλώσσα για την ανταλλαγή των επιχειρημάτων, σε πλημμυρίζει μετά γρήγορα η ματαιότητα.

Ο ορθός λόγος, η λογική, είναι η καλύτερη τέτοια κοινή μέθοδος που γνωρίζω. Και είναι ειρωνεία μεγάλη, που αυτή η μέθοδος γεννήθηκε και θεμελιώθηκε στέρα στην ίδια τη χώρα μας. Από τον Αριστοτέλη.

* * *

Υπάρχει ο ορθός λόγος, η λογική;

Τέτοια, φαινομενικά απλά, ερωτήματα είναι και τα πιο δύσκολα. Γιατί προκαλούν το αυτονόητο, το ριζωμένο βαθιά μέσα μας. Το κρυμμένο καλά κάτω από στρώματα φοβιών, προλήψεων και άγνοιας. Και ας μην ξεχνάμε ότι αυτονόητο ήταν κάποτε, πρόσφατα σχετικά, ότι η γη είναι επίπεδη και ότι λίγο πέρα από το Γιβραλτάρ είναι ο κακός ο δρόμος...

Θα πω ότι, ναι, υπάρχει η λογική. Υπάρχει η λογική αν πιστεύουμε ότι η ζωή σήμερα είναι καλύτερη από τη ζωή στις σπηλιές. Αν το υπογράφουμε αυτό, τότε υπογράφουμε και τη λογική. Γιατί η λογική, και τα τεχνήματά της, έβγαλαν τον άνθρωπο από τις σπηλιές.

Αν όμως κάνουμε λάθος; Αν όπως και με το δρόμο του Γιβραλτάρ, η λογική είναι απλά μια απάτη, μια εμμονή, που μια στιγμή στο μέλλον θα καταρριφθεί; Για να ξεπρο-

βάλει τότε όλη η μαγεία του κόσμου της σπηλιάς, που σήμερα μας είναι άγνωστη γι' αυτό και τη λοιδορούμε έτσι εύκολα και σφαλερά νομίζουμε ότι προοδεύσαμε και ότι περνάμε καλύτερα;

Αυστηρά λογικά, δε μπορώ να αποκλείσω την πιθανότητα αυτή. Αν κανείς, όμως, το νοιώθει έτσι, ότι μπορεί δηλαδή να συμβούν τόσο καινοτόμα πράγματα, αν τον διαπερνάει μια τέτοια αγωνία, μήπως δηλαδή η διαδρομή του ανθρώπου ήταν τελικά λάθος ή δεν ήταν προς τα μπρος αλλά ήταν κύκλος ή κίνηση προς τα πίσω, νομίζω κάθε παραπανίσια στιγμή του σε τούτο το βιβλίο είναι χάσιμο χρόνου.

Θα προχωρήσω λοιπόν με την υπόθεση ότι η λογική υπάρχει και ότι αξίζει και ότι μας έκανε καλό.

Να τώρα μερικές ακόμη ιδέες για να αποφύγουμε μερικές κλασικές κακοτοπιές.

Η ίδια μέθοδος δε θα μας οδηγήσει απαραίτητα στα ίδια συμπεράσματα. Δε θα μας ισοπεδώσει, ούτε ασφαλώς θα καταργήσει τη διαφορετικότητα. Κανένας τέτοιος κίνδυνος δεν υπάρχει. Αντίθετα, υπάρχει τέτοια μοναδική ποικιλία τριγύρω μας, υπάρχει τέτοια πολυπλοκότητα στα πράγματα για να διαλέξει κανείς το μοντέλο που του ταιριάζει πιο πολύ για να ζήσει, που μια κοινή μέθοδος στην επικοινωνία μας, δε θα μας κάνει ποτέ μονόπλευρους ή επίπεδους. Η κοινή μέθοδος, στη συζήτηση, ένα μόνο θα κάνει. Θα διώξει αυτό το αίσθημα της κόπωσης, αυτή τη ματαιότητα που σε πλημμυρίζει. Και θα αντικαταστήσει τον κενό και, συχνά, υβριστικό λόγο με επιχειρήματα. Και ίσως, αργότερα, αν ο ορθός λόγος γίνει έξις, έξις κοινωνική, διώξει σιγά σιγά και την παραξενιά, που όλο και πιο πολύ μας κυριεύει.

Είναι μετά το άλλο ερώτημα. Μήπως η λογική είναι βαρετή, μήπως δε φέρνει πληρότητα στην ψυχή, μήπως φέρνει πλήξη και ανία; Ενώ το συναίσθημα τα εγγυάται όλα αυτά πολύ περισσότερο; Μετά, πάλι, δεν είναι αλήθεια ότι ένα σωρό καταστάσεις στη ζωή μας, καταστάσεις πολύ σημαντικές για την ψυχή και το μυαλό μας είναι άσχετες με τη λογική; Ούτε όταν κανείς ερωτεύεται, ούτε όταν παθιάζεται με ένα τραγούδι, μια ομάδα, ούτε όταν φυλάει θερμοπύλες, υπάρχει κάτι που θα λέγαμε λογική. Οδηγός, για όλα αυτά τα πολύ σημαντικά, είναι άλλα πράγματα. Είναι το συναίσθημα, είναι βαθύτερες ανάγκες αξιοπρέπειας και ελευθερίας και άλλα πολλά. Που ενδεχόμενα κινούνται και αντίθετα με τα κελεύσματα της λογικής και παίρνουν προτεραιότητα απέναντί της.

Ασφαλώς και η λογική δεν είναι το μόνο στη ζωή μας. Δεν είναι καν το σημαντικότερο. Δεν είναι αυτό για το οποίο έχουν γραφεί τα περισσότερα. Υποκλίνομαι στον κόσμο του συναισθήματος, στην τέχνη, που κυρίως σε αυτό, στο συναίσθημα, απευθύνεται και αυτό θεραπεύει. Και μιλάει στις βαθύτερες ανάγκες της ψυχής μας. Ζωή χωρίς τέχνη δεν τολμώ, ούτε μπορώ να φανταστώ. Χωρίς τον Camus, τον Picasso, τον Beethoven, τον άγνωστο Έλληνα που σμίλεψε από αέρα και αλάτι την Αφροδίτη της Μήλου, ασφαλώς και δεν υπάρχει ζωή.

Όμως πλήξη η λογική, όχι, δε φέρνει. Ούτε είναι εύκολη, ούτε είναι ρηχή.

Ο Αρχιμήδης, αφηφώντας τον τρισβάρβαρο Ρωμαίο, συνεχίζει την περιπλάνηση στους κύκλους του. Και χάνει, γι' αυτή του την παθιασμένη προσήλωση, τη ζωή του. Δεν υπάρχει κάποιο αστείρευτο πάθος εδώ, δεν υπάρχει κάποιο ανυπέροβλο μεγαλείο ψυχής; Δεν είναι η στιγμή

και η εικόνα αυτή μέγιστος ύμνος στο διαχρονικό αγώνα κατά των κάθε λογής βάρβαρων εξουσιαστών; Και δεν είναι και οι κύκλοι του Αρχιμήδη ένα μέρος και αυτοί, μια αποβάθρα στο λιμάνι, από κει που ξεκίνησε το μεγάλο ταξίδι μας, στις θάλασσες και στους αέρηδες;

Καμιά πλήξη λοιπόν και καμιά ανία. Ίσως ξεγελαστεί κανείς επειδή δεν υπάρχει θόρυβος. Ναι, θόρυβος και φασαρία στ' αλήθεια δεν υπάρχει. Ίσως γι' αυτό τον Αρχιμήδη, τον κάθε Αρχιμήδη, λίγοι θα τους ξέρανε στην εποχή τους. Θόρυβο δεν κάνανε, όχι. Δεν τους ενδιέφερε.

Υπάρχει ακόμη και μια άλλη γραμμή που πρέπει να σας επισημάνω. Οριοθετεί έναν άλλο κόσμο, τον κόσμο μετά τη λογική, τη φυσική και τον Αρχιμήδη. Στον κόσμο αυτό, στον κόσμο της μεταφυσικής δηλαδή, δεν έχουμε λόγο να πιστεύουμε ότι ισχύουν τα εργαλεία της λογικής. Και όσο αυξάνεται η γνώση μας για τον κόσμο της λογικής, τόσο αυξάνεται και αυτός ο άλλος ο κόσμος. Της άλλης όχθης. Σα να θέλει να μας προκαλέσει και να μας θυμίζει τη μικρή μας διάσταση. Προτείνω λοιπόν να σεβαστούμε αυτή τη γραμμή, μεταξύ φυσικού και μεταφυσικού, και να μην προσπαθήσουμε να τη διαβούμε. Ας διαλέξει κανείς ό,τι εργαλεία θέλει για τον κόσμο της πίστης, τον κόσμο μετά τη λογική. Αρκεί που φτάσαμε μετά από τόσους αιώνες και σεβάστηκε και αυτός ο κόσμος, της πίστης, τον κόσμο της λογικής, και δεν προσπαθεί πια να βάλει το Γαλιλαίο στη φωτιά. Ω ναι! Στη δικιά μας γωνιά του πλανήτη συνέβη αυτό μόνο, στην Ευρώπη και στην Αμερική και εδώ και εκεί στην Ασία. Αλίμονο, δε συνέβη παντού, ούτε συνέβη γενικώς. Ακόμη τουλάχιστον.

* * *

Βγήκα όμως από το θέμα. Δεν έχω φιλοδοξία να μιλήσω για τη σημασία της λογικής και των αποτελεσμάτων της, ούτε να προτρέψω κάποιον να αφιερωθεί στις φυσικές επιστήμες, που απελευθέρωσαν και απελευθερώνουν τον άνθρωπο. Ούτε να περιγράψω τη λεπτή γραμμή των ορίων της λογικής με το συναίσθημα ή με την πίστη. Σκοπό έχω μόνο, με αφορμή τη μεγάλη μας εθνική παραξενιά, να ψηλαφίσω λίγο τον ορθό λόγο, να τον προτείνω ως μια κοινή μέθοδο, αξιόλογη, ιδεολογικά ουδέτερη και αποδεκτή από όλους. Να καταλάβω, ίσως, λίγο, γιατί πάσχει τόσο που πάσχει στη χώρα μας. Ζω με την προσμονή, μήπως και μπορέσουμε κάποτε να αρχίσουμε να την προκαλούμε, την παραξενιά μας, μήπως και κάποτε την υπερβούμε.

Και σκοπό έχω να μιλήσω για τον ορθό λόγο όχι επιστημονικά αλλά εμπειρικά. Να μιλήσω για τα συμπτώματα και όχι για τις αιτίες, κοινωνικές και ψυχολογικές, ούτε τόσο για τις αρχές και τη θεωρητική του βάση. Οι αιτίες πηγαίνουν μακριά, δε νοιώθω ότι έχω, ότι γνωρίζω, να πω πολλά. Όσο για τις αρχές του παράλογου και τη θεωρητική βάση της λογικής, δεν πρέπει να υπάρχει πιο πυκνογραμμένο κείμενο από το έργο “Περί των Σοφιστικών Ελέγχων” του Αριστοτέλη. Στα Μέρη 4 και 5, μέσα σε λίγες σελίδες ορίζονται με θαυμαστή, αλλά και δύσκολη, σαφήνεια, οι δεκατρείς δομικοί λίθοι του παράλογου. Έξι που σχετίζονται με τις ίδιες τις λέξεις, την ασάφεια κατά την εκφορά τους. Για παράδειγμα λέξεις με πολλαπλές ερμηνείες (ομωνυμία κατά τον Αριστοτέλη) που χρησιμοποιούνται γενικά και αυθαίρετα. Και επτά, που είναι άσχετοι με τη γλώσσα την

ίδια, όπως για παράδειγμα η γενίκευση του μερικού και η απολυτοποίηση των συμπερασμάτων, ή το παράλογο που παράγει η άγνοια και η λαθεμένη υπόθεση, “η του ελέγχου άγνοια” κατά τη διατύπωση του ίδιου του Αριστοτέλη, όπου ο έλεγχος έχει τη διπλή έννοια, της υπόθεσης και του διαλογικού επιχειρήματος, που χτίζεται πάνω της.

Θα προτιμήσω λοιπόν να δω το παράλογο στην τελική ευθεία, στην εκδήλωσή του και όχι σε όλη τη διαδρομή της παραγωγής του. Θα ήταν ασφαλώς ενδιαφέρον να δει κανείς όλη την τροχιά διαμόρφωσης του παράλογου σήμερα, από τους παραπάνω, δεκατρείς, αριστοτελικούς λίθους, μέχρι να φθάσει και να καταλήξει, βασανιστικά, σε εμάς. Θα έκανε όμως την προσέγγιση περισσότερο επισημονική, που δεν είναι στις προθέσεις μου. Προτιμώ την πιο απλή, συμπτωματολογική, εμπειρική, οπτική.

Αξιζει όμως να προσέξουμε στη διάκριση του Αριστοτέλη για το παράλογο, ότι η μια από τις δυο μεγάλες κατηγορίες που προτείνει, πηγάζει κατευθείαν από τη γλώσσα την ίδια. Έξι απ’ τις δεκατρείς φύτρες του παράλογου σχετίζονται με τη γλώσσα, με την κακή και αυθαίρετη χρήση της. Ίσως ρίχνει και αυτό κάποιο φως στη σημερινή κατάσταση, και στις παράλληλες τροχιές που πάνω τους πορεύονται η εκτεταμένη γλωσσική άγνοια και το παράλογο στο δημόσιο βίο.

Διαλέγω τους νέους ανθρώπους ως βασική, ας την πούμε, ομάδα στόχο, και όχι τους επιστήμονες της λογικής. Δυο λόγια, όμως, του Αριστοτέλη θα τα αναφέρω. Γιατί είναι στην καρδιά του θέματος. Θα γράψω και για κάποιες σχετικές απόψεις και θεωρίες του Popper και λίγων ακόμη.

Κυρίως όμως, όπως είπα και πιο πάνω, θα μιλήσω για

τη μέθοδο της λογικής, με τρόπο εμπειρικό, παρά επιστημονικό. Πώς εκδηλώνεται ο παράλογος λόγος, παραδείγματα και λίγες σκέψεις για το τι μπορεί κανείς να κάνει. Στην κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Κάποια παράλογα θα σας φανούν προφανή. Κάποια άλλα πιστεύω θα τα βρείτε πιο ενδιαφέροντα. Ίσως να τα διαισθανέστε. Ίσως καταφέρω να τα βάλω σε ένα κάποιο πλαίσιο, να τα οργανώσω λίγο.

Ακολουθεί λοιπόν ένας, σημείο προς σημείο, αντίλογος στον παράλογο λόγο. Που στη δυναμική και στην εφαρμογή του ίσως δώσει εμβέλεια στα επιχειρήματα, ουσία στη συζήτηση. Και το σπουδαιότερο. Γαλήνη, ίσως, στο μυαλό μας και μια κάποια πληρότητα και ικανοποίηση στην ψυχή.

* * *

Φουντώνει αυτή την εποχή η βία στη χώρα. Τρεις νέοι άνθρωποι χάθηκαν, πρόσφατα, από το χέρι διάφορων εργολάβων ιδεών, διαφόρων χρωμάτων. Η βία είναι η ακραία μορφή του παράλογου. Η ακραία μορφή του *ad hominem*. Ας δούμε πίσω από τα χρώματα. Ας δούμε το χαώδες ηθικό κενό. Ας αισθανθούμε και ας αντισταθούμε στην αβυσσαλέα τρέλα και στο μακρύ χέρι της παράνοιας, τώρα που αυτή θρασύτατα περνάει πια πέρα από το λόγο και μετενσαρκώνεται σε έργο. Σε έργο δολοφονικό.

Νίκος Σακκάς, Νοέμβρης 2013